

Sygn. akt II UK 327/10

**WYROK
W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ**

Dnia 7 czerwca 2011 r.

Sąd Najwyższy w składzie :

SSN Jerzy Kuźniar (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Zbigniew Korzeniowski

SSN Jolanta Strusińska-Żukowska

w sprawie z wniosku R. P.

przeciwko Zakładowi Ubezpieczeń Społecznych

o nieobciążanie zwrotem świadczenia,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Pracy, Ubezpieczeń

Społecznych i Spraw Publicznych w dniu 7 czerwca 2011 r.,

skargi kasacyjnej wnioskodawcy od wyroku Sądu Apelacyjnego w [...]

z dnia 24 lutego 2010 r.,

uchyla zaskarżony wyrok oraz poprzedzający go wyrok Sądu Okręgowego - Sądu Pracy i Ubezpieczeń Społecznych w T. z dnia 29 lipca 2008 r., i sprawę przekazuje temu Sądowi do ponownego rozpoznania i orzeczenia o kosztach postępowania kasacyjnego

Uzasadnienie

Wyrokiem z dnia 24 lutego 2010 r., Sąd Apelacyjny oddalił apelację wnioskodawcy R. P. od wyroku Sądu Okręgowego - Sądu Pracy i Ubezpieczeń Społecznych w T. z dnia 29 lipca 2008 r., w sprawie przeciwko Zakładowi Ubezpieczeń Społecznych o zwrot nienależnie pobranego świadczenia, dzieląc ustalenia faktyczne Sądu pierwszej instancji oraz wydane orzeczenie, wskazując w uzasadnieniu, że wprowadzenie organu rentowego w błąd w sposób świadomy jest wystarczającą przesłanką powodującą obowiązek zwrotu przez wnioskodawcę nienależnie pobranego świadczenia rentowego za okres od dnia 1 stycznia 2003 r. do dnia 31 grudnia 2004 r. w kwocie 24741,10 zł wraz z ustawowymi odsetkami w kwocie 6715,30 zł, zgodnie z art. 138 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (jednolity tekst; Dz.U. z 2009 r. Nr 153, poz. 1227 ze zm.).

W stanie faktycznym sprawy, decyzją z dnia 19 grudnia 1986 r. ZUS przyznał wnioskodawcy (ur. 11 lutego 1959 r.) rentę inwalidzką od dnia 1 marca 1986 r. w związku z orzeczeniem KIZ, zaliczającym wnioskodawcę do trzeciej grupy inwalidzkiej w związku ze służbą wojskową. We wniosku z dnia 11 czerwca 1986 r. złożonym w Oddziale ZUS w Ł. wnioskodawca oświadczył, że nie składał wcześniej wniosku o świadczenie ani go nie pobiera. Wobec zmiany adresu zamieszkania wnioskodawcy na T. wypłatę renty od dnia 1 czerwca 1991 r. przejął Oddział w G., a powyższe świadczenie wnioskodawca pobiera nieprzerwanie do dnia dzisiejszego. W związku z toczącym się postępowaniem wyjaśniającym dotyczącym jednoczesnego pobierania świadczeń rentowych przez wnioskodawcę z Oddziału ZUS w P. i w G., w okresie od dnia 1 czerwca 1991 r. do dnia 31 grudnia 2004 r. organ rentowy wydał zaskarżoną decyzję z dnia 15 lutego 2006 r. przypisującą do zwrotu nienależnie pobrane świadczenia za okres od dnia 1 stycznia 2003 r. do dnia 31 grudnia 2004 r. Jak wynika z pisma Oddziału ZUS w P. z dnia 15 lutego 2006 r. wnioskodawca pobierał początkowo rentę inwalidzką a następnie rentę z tytułu niezdolności do pracy w okresie od dnia 1 sierpnia 1985 r. do dnia 31 grudnia 2004 r. a z Oddziału ZUS w G. od dnia 1 czerwca 1991 r. do chwili obecnej. Jednocześnie R. P. od 1 czerwca 1991 r. pobiera z Zakładu

Ubezpieczeń Społecznych Oddział w G. rentę z tytułu całkowitej trwałej niezdolności do pracy w związku ze służbą wojskową. Fakt podwójnej wypłaty świadczeń był wynikiem braku możliwości weryfikacji informacji zawartych we wnioskach składanych na terenie całego kraju oraz braku jednego rejestru wniosków zgłoszonych i świadczeń wypłacanych na terenie Polski. Wykrycie zgłoszenia wniosków i pobierania świadczeń w różnych oddziałach możliwe było dopiero po postępującej komputeryzacji pracy wydziałów emerytalno-rentowych, a wstrzymanie wypłaty świadczeń dla wnioskodawcy nastąpiło po otrzymaniu informacji z Departamentu Świadczeń Emerytalno-Rentowych Centrali ZUS w Warszawie. Na żądanie Sądu pierwszej instancji organ rentowy dokonał tzw. zbiorówki (pismo z dnia 14 maja 2008 r.) obejmującej wypłaty świadczeń w okresie objętym obowiązkiem zwrotu tj. od dnia 1 stycznia 2003 r. do dnia 31 grudnia 2004 r. W oparciu o powyższe Sąd ustalił, że decyzją z dnia 14 grudnia 2005 r. Oddział ZUS w P. wstrzymał wnioskodawcy wypłatę świadczenia rentowego od dnia 1 stycznia 2005 r., a następnie przekazał akta sprawy organowi rentowemu w G. (obecnie w T.), ponieważ identyczne świadczenie było wypłacane uprawnionemu w tym samym czasie przez Oddział ZUS w G. Sąd Apelacyjny nadesłał Sądowi Okręgowemu w T. akta rentowe oraz odpis postanowienia Prokuratury Rejonowej w T. z dnia 14 maja 2002 r. o umorzeniu śledztwa. Sąd ustalił, iż Prokuratura dysponowała wnioskiem o rentę inwalidzką złożonym przez wnioskodawcę w dniu 11 czerwca 1986 r. oraz że materiały, którymi dysponowała w 2002 r. wskazują, iż wnioskodawca był dwukrotnie przesłuchiwany i składał różne co do treści zeznania. Wskazywał na różne konta bankowe w różnych miejscowościach w Polsce, które zbiegają się terytorialnie z Oddziałami ZUS, wypłacającymi świadczenia. Po opinii biegłych psychiatrów stwierdzono u niego zaburzenia psychiatryczne pod postacią organicznych zaburzeń urojonych. Następnie została przeprowadzona obserwacja psychiatryczna, która wykazała schizofrenię paranoidalną, co znosi zarówno zdolność rozpoznania znaczenia czynu, jak i zdolność pokierowania swoim postępowaniem. Przed sądem w P. nie toczy się żadne postępowanie w sprawie obowiązku zwrotu nienależnie pobranego przez wnioskodawcę świadczenia rentowego za okres od dnia 1 stycznia 2003 r. do dnia 31 grudnia 2004 r., ponieważ organ rentowy w P. nie wydawał w tej sprawie

decyzji, od której przysługiwałoby odwołanie. Postępowania toczące się przed Sądem Okręgowym w Z. i przed Sądem Apelacyjnym dotyczą kwestii prawa odwołującego się do renty z tytułu niezdolności do pracy w związku ze służbą wojskową i obowiązku jej zwrotu za okres od dnia 1 września 1997 r. – do dnia 31 sierpnia 2000 r.

W skardze kasacyjnej od wyroku Sądu Apelacyjnego z dnia 7 czerwca 2010 r., pełnomocnik wnioskodawcy zarzucił nieważność postępowania – art. 379 pkt 5 k.p.c. (art. 214 § 1 i art. 398 § 2 k.p.c.), naruszenie art. 377 k.p.c. i nieprzedstawienie pisemnych zarzutów i wniosków apelacyjnych wnioskodawcy - nieobecnemu na rozprawie apelacyjnej w dniu 10 lutego 2010 r. z przyczyn usprawiedliwionych i z konsekwencją nieważności postępowania - art. 379 pkt. 5 k.p.c., przepisów postępowania art. 117 § 4 i 375 § 2 k.p.c. przez nieustanowienie dla wnioskodawcy chorego psychicznie pełnomocnika z urzędu, ponadto art. 227, 224, 299, 328 § 2 i 386 § 2 k.p.c., naruszenie przepisów prawa materialnego – art. 6 k.c., art. 138 ust. 1 i 2 pkt 1 i 2, i ust. 4 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku w całości, a także poprzedzającego go wyroku Sądu Okręgowego w T. z dnia 29 lipca 2009 r. i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania temu samemu Sądowi lub równorzędnemu, ewentualnie o uchylenie zaskarżonego wyroku w całości i wydanie orzeczenia przez Sąd Najwyższy co do istoty sprawy, wraz z orzeczeniem o kosztach postępowania. Skargę kasacyjną złożył także - w dniu 6 lipca 2010 r. - pełnomocnik wnioskodawcy ustanowiony z urzędu, zarzucając naruszenie przepisów postępowania powodujące nieważność postępowania (art. 379 pkt 2 i 5 k.p.c.) - art. 379 pkt 5 w związku z art. 214 i art. 391 k.p.c. przez pozbawienie wnioskodawcy możliwości obrony jego praw wskutek nieodroczenia rozprawy apelacyjnej w dniu 10 lutego 2010 r., po której został wydany zaskarżony wyrok, pomimo nieobecności wnioskodawcy i stwierdzenia nieprawidłowości w doręczeniu powiadomienia o rozprawie w postaci braku zwrotnego potwierdzenia odbioru przez chorego psychicznie wnioskodawcę, art. 117 i art. 357 w związku z art. 391 k.p.c. przez nieustanowienie dla chorego fizycznie i psychicznie wnioskodawcy pełnomocnika z urzędu (postanowienie Sądu Apelacyjnego z dnia 15 stycznia 2010 r.), art. 382 w związku z art. 386 § 4 k.p.c.

poprzez zaakceptowanie w całości ustaleń faktycznych dokonanych przez Sąd pierwszej instancji, pomimo naruszenia przez Sąd Okręgowy w T. art. 227, art. 244 i art. 278 k.p.c. — wobec nieuwzględnienia wniosku pełnomocnika wnioskodawcy z dnia 23 stycznia 2008 r. o przeprowadzenie dowodu z opinii biegłych lekarzy sądowych celem oceny stanu jego zdrowia oraz zobowiązanie organu rentowego do wykazania okoliczności określonych w art. 138 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Wniosek ten był w pełni uzasadniony w świetle uzasadnienia postanowienia o umorzeniu śledztwa z dnia 14 maja 2002 r. Prokuratury Rejonowej w T., przywołującego opinię dwóch biegłych lekarzy psychiatrów z dnia 12 kwietnia 2002 r., z której wynikało, że wnioskodawca jest chory psychicznie i miał zniesioną zarówno zdolność rozpoznawania znaczenia czynu, jak i zdolność pokierowania swoim postępowaniem, art. 299 k.p.c. poprzez pominięcie dowodu z przesłuchania ubezpieczonego, które to uchybienie mogło mieć istotny wpływ na wynik sprawy oraz art. 385 k.p.c. a także naruszenie prawa materialnego - art. 138 ust. 1 i ust. 2 pkt 1 i 2 ustawy z dnia 17 grudnia 1998r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, ponieważ przepis ten nie może mieć zastosowania do chorego psychicznie wnioskodawcy, któremu nie można przypisać świadomego wprowadzenia w błąd organu rentowego czy też świadomego składania nieprawdziwych oświadczeń, art. 84 ust. 6 ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (jednolity tekst; Dz.U. z 2009 r. Nr 205, poz. 1585 ze zm.), ponieważ ubezpieczony ze względu na stan zdrowia miał zniesioną zdolność rozpoznawania znaczenia swoich czynów. Wobec powyższego pełnomocnik wnioskodawcy wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku w całości i przekazanie sprawy Sądowi II instancji do ponownego rozpoznania, ewentualnie uchylenie zaskarżonego wyroku w całości a także poprzedzającego go wyroku Sądu Okręgowego w T. i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania temu Sądowi, ewentualnie o uchylenie zaskarżonego wyroku w całości i wydanie orzeczenia przez Sąd Najwyższy co do istoty sprawy przez zmianę zaskarżonej decyzji i nieobciążanie wnioskodawcy zwrotem świadczenia, wraz z orzeczeniem o kosztach postępowania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje;

Skarga kasacyjna zasługuje na uwzględnienie, gdyż trafne okazały się podniesione w niej zarzuty, w tym w szczególności zarzuty dotyczące nieważności postępowania przed Sądem drugiej instancji.

Przyczyny nieważności postępowania określa w sposób wyczerpujący art. 379 k.p.c., wskazując między innymi (punkt 5), że nieważność postępowania zachodzi jeżeli strona została pozbawiona możliwości obrony swoich praw, na którą przesłankę powołano się w skargach kasacyjnych pełnomocników wnioskodawcy. W utrwalonym orzecznictwie jednolicie przyjmuje się, że pozbawienie strony możliwości obrony swych praw polega na tym, iż na skutek wadliwości procesowych sądu lub strony przeciwnej nie mogła ona brać i nie brała udziału w postępowaniu lub w jego istotnej części, jeżeli skutki tych wadliwości nie mogły być usunięte na następnych rozprawach przed wydaniem w danej instancji wyroku. Powyższy pogląd wyraził Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 10 czerwca 1974 r., II CR 155/74 (OSPika 1975 r. nr 3, poz. 66), a następnie powtórzył w postanowieniu z dnia 6 marca 1998 r., III CKN 34/98 (niepublikowane) oraz w wyroku z dnia 13 marca 1998 r., I CKN 561/97 (niepublikowane), stwierdzając, że strona jest pozbawiona możliwości obrony swych praw, gdy wskutek uchybień procesowych nie może brać udziału w istotnej części postępowania i nie ma możliwości usunięcia skutków tych uchybień na rozprawie poprzedzającej wydanie wyroku. Sytuacja taka zachodzi również wtedy, gdy sąd rozpoznał sprawę i wydał wyrok w nieobecności powoda, który przed rozprawą wykazał zaświadczeniem lekarskim niemożność stawienia się w sądzie i wniósł o odroczenie rozprawy (por. wyrok z dnia 18 marca 1980 r., I PRN 8/81, OSNCP 1998 r. nr 10, poz. 201). Z kolei w tezie wyroku z dnia 18 grudnia 2003 r., I PK 117/03, (niepublikowany) wskazano, iż nieprawidłowość w doręczeniu stronie wezwania wymaga odroczenia rozprawy z urzędu, rozpoznanie zaś sprawy pod nieobecność strony i wydanie w takiej sytuacji wyroku jest równoznaczne z pozbawieniem jej możliwości obrony swych praw, powodującym nieważność postępowania.

Z akt sprawy wynika, że Sąd Apelacyjny rozpoznawał sprawę na rozprawie w dniu 10 lutego 2010 r. pod nieobecność wnioskodawcy, który nie został

prawkłowo zawiadomiony o terminie rozprawy (w protokole rozprawy wskazano, że „wnioskodawca nie stawił się - brak zwrotnego potwierdzenia odbioru zawiadomienia o terminie rozprawy, za pozwanego nikt się nie stawił o terminie zawiadomiony k. 280 (...). Z notatki Naczelnika Urzędu Pocztowego w T. z dnia 10 lutego 2010 r., wynika, że przesyłka polecona nr 191601948 (informująca wnioskodawcę o terminie rozprawy w dniu 10 lutego 2011 r.), została zwrócona do nadawcy w dniu 9 lutego 2011 r., z adnotacją „nie podjęto w terminie”. Sąd Apelacyjny odroczył ogłoszenie wyroku na dzień 24 luty 2010 r., w którym to dniu ogłosił wyrok zaskarżony skargą kasacyjną, pod nieobecność stron. W aktach sprawy brak dowodu zawiadomienia stron o terminie ogłoszenia wyroku. Na nieodebranej przesyłce zawierającej zawiadomienie o terminie rozprawy w dniu 10 lutego (z datą 24 lutego 2010 r.), odnotowano - „pozostawić w aktach ze skutkiem doręczenia” (k. 297 odwrot). Tymczasem zgodnie z art. 214 k.p.c. rozprawa ulega odroczeniu, jeżeli sąd stwierdzi nieprawidłowość w doręczeniu wezwania albo gdy nieobecność strony jest wywołana nadzwyczajnym wydarzeniem lub inną znaną sądowi przeszkodą, której nie można przewyciężyć. Sformułowanie tego przepisu, a zwłaszcza użycie formy „rozprawa ulega odroczeniu”, czyni oczywistym wniosek, że odroczenie rozprawy następuje z urzędu, jeżeli nieobecność wezwanej strony (lub jej pełnomocnika, a także interwenienta ubocznego i prokuratora oraz innych uczestników postępowania) została spowodowana jedną z przyczyn określonych w przepisie, w tym między innymi nieprawidłowością w doręczeniu stronie wezwania. W tych okolicznościach nie ulega wątpliwości, że w rozpoznawanej sprawie doszło do naruszenia art. 379 pkt 5 w związku z art. 214 k.p.c., ponieważ Sąd Apelacyjny rozpoznał sprawę pod nieobecność wnioskodawcy w dniu 10 lutego 2011 r., a następnie wydał zaskarżony wyrok, chociaż nie zawiadomił wnioskodawcy prawdkłowo ani o terminie rozprawy, ani o terminie ogłoszenia wyroku, tak wiec postępowanie przed Sądem drugiej instancji zostało dotknięte nieważnością.

W ocenie Sądu Najwyższego uzasadniony jest także zarzut naruszenia art. 138 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z FUS. Zgodnie z tym przepisem, osoba, która nienależnie pobrała świadczenia, jest obowiązana do ich zwrotu (ust. 1), przy czym za nienależnie pobrane świadczenia uważa się świadczenia wypłacone mimo zaistnienia okoliczności powodujących ustanie lub

zawieszenie prawa do świadczeń albo wstrzymanie wypłaty świadczeń w całości lub w części, jeżeli osoba pobierająca świadczenia była pouczona o braku prawa do ich pobierania; bądź świadczenia zostały przyznane lub wypłacone na podstawie fałszywych zeznań lub dokumentów albo w innych przypadkach świadomego wprowadzenia w błąd przez osobę pobierającą świadczenia. Za wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 20 maja 2004 r., II UK 385/03 (OSNP 2005 nr 2, poz. 25), należy przypomnieć, że ubezpieczony, któremu przyznano i wypłacono świadczenie na podstawie fałszywych dokumentów lub w efekcie świadomego wprowadzenia w błąd organu rentowego, ma obowiązek zwrotu nienależnie pobranego świadczenia i nie może bronić się zarzutem, że płatnik składek spowodował wypłatę tego świadczenia.

Jednak w stanie faktycznym sprawy kwestia świadomego działania wnioskodawcy w celu wprowadzenia w błąd organu rentowego budzi uzasadnione wątpliwości. Orzekające w sprawie Sądy obu instancji dysponowały bowiem odpisem postanowienia Prokuratury Rejonowej w T. z dnia 14 maja 2002 r. o umorzeniu śledztwa wobec wnioskodawcy, wobec stwierdzenia, iż nie popełnił on zarzucanego mu czynu, gdyż z powodu choroby psychicznej nie mógł rozpoznać znaczenia czynu i pokierować swoim postępowaniem. Powyższe postanowienie zapadło w oparciu o opinię biegłych lekarzy psychiatrów z dnia 12 kwietnia 2002 r., sporządzoną po przeprowadzeniu obserwacji sądowo-psychiatrycznej wnioskodawcy w Wojewódzkim Ośrodku Lecznictwa Psychiatrycznego w T., na którą został on skierowany postanowieniem Sądu Rejonowego w T. z dnia 5 lutego 2002 r. Z postanowienia Prokuratury z dnia 14 maja 2002 r. o umorzeniu śledztwa, wynika także, że wnioskodawca „nie jest upośledzony umysłowo, natomiast jest chory psychicznie i stwierdzono u niego schizofrenię paranoidalną, a w stosunku do zarzucanego mu czynu miał zniesioną zarówno zdolność rozpoznania znaczenia czynu jak i zdolność pokierowania swoim postępowaniem”. W opinii biegłych stwierdzono nadto, że obecny stan zdrowia psychicznego wnioskodawcy nie stanowi poważnego zagrożenia dla porządku prawnego, jednak wskazane jest podjęcie przez niego systematycznego leczenia psychiatrycznego. Powyższe, wobec nieprzeprowadzenia przez Sądy orzekające w sprawie żadnego dowodu w zakresie stanu zdrowia psychicznego wnioskodawcy, pozwala ocenić jako co

najmniej przedwczesne uznanie przez Sądy obu instancji działania wnioskodawcy jako świadomego wprowadzenia w błąd organów rentowych. Należy też stwierdzić, że w przypadkach wymagających wiadomości specjalnych, których uzyskanie jest możliwe wyłącznie w drodze skorzystania z pomocy biegłego (art. 278 § 1 k.p.c.), dowód z opinii biegłego nie może być zastąpiony inną czynnością dowodową. Sąd dopuszcza się także naruszenia art. 232 zdanie drugie k.p.c., jeżeli nie przeprowadza tego dowodu z urzędu, szczególnie, gdy jest to niezbędne dla miarodajnej oceny zasadności wytoczonego powództwa, a pominięcie tego dowodu może mieć istotny wpływ na wynik postępowania (por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 7 października 1998 r., II UKN 246/98, OSNP 1999, nr 20, poz. 664, 5 listopada 2003 r., I PK 566/02, oraz z dnia 24 listopada 1999 r., I CKN 223/98, niepublikowane).

Z powyższych względów Sąd Najwyższy orzekł jak w sentencji na podstawie art. 398¹⁵ § 1 k.p.c.

O kosztach orzeczono po myśli art. 108 § 2 k.p.c.